

SOCIOLOŠKE TEME PRVE DECENIJE XXI VEKA – UPOREDNA ANALIZA SRBIJA I HRVATSKA³

Sociological Issues in the First Decade of 21st Century – Comparative Analysis of Serbia and Croatia

ABSTRACT *The paper analyzes the thematic orientation of sociological works published in three sociological journals in Serbia and Croatia (Sociologija, Sociološki pregled i Revija za sociologiju) during two last decades of 20th and the first decade of 21st century. The aim of the paper, set in the opening section, is to investigate the topics which are dealt with by sociologists in Serbia during this turbulent historical period. On the basis of this analysis, answers to the following questions will be attempted: has Serbian sociology kept track, and to what extent, of the changes taking place in the society, and hence how much it has been under the influence of the latter. In the second part of the article the openness of the Serbian sociology toward the world is discussed in the context of aforementioned changes. In order to make judgments and conclusions as objective as possible this topic is considered in a comparative framework – comparing it with conditions in Croatian sociology.*

KEY WORDS *Sociological issues, Sociologija, Sociološki pregled, Revija za sociologiju*

REZIME *U tekstu se analizira tematska usmerenost socioloških radova objavljenih u tri sociološka časopisa u Srbiji i Hrvatskoj (Sociologija, Sociološki pregled i Revija za sociologiju) tokom dve poslednje decenije XX i prve decenije XXI veka. Cilj teksta je da ustanovi kojim temama su se sociolozi u Srbiji bavili tokom ovog burnog istorijskog perioda i da se na osnovu toga odgovori na pitanja da li i u kojoj meri je srpska sociologija pratila društvene promene, odnosno u kojoj meri je bila pod njihovim uticajem. U drugom delu teksta analizira se otvorenost srpske sociologije prema svetu u svetlu navedenih promena. Da bi ocene i zaključci o pomenutim promenama bili što odmereniji posmatrani su u uporednom okviru sa stanjem u hrvatskoj sociologiji.*

KLJUČNE REČI *Sociološke teme, Sociologija, Sociološki pregled, Revija za sociologiju*

¹ vvuletic@ikomline.net

² dstanoje@f.bg.ac.rs

³ Ovaj tekst je rezultat rada na projektu ISI FF u periodu 2011-2014. godine: „Izazovi nove društvene integracije u Srbiji: koncepti i akteri“ (broj 179035), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Poslednje tri decenije obeležene su burnim sistemskim i strukturalnim promenama srpskog društva. Da li i na koji način je sociološka misao zabeležila te promene? U osnovi, ideja za ovaj tekst je potekla iz rada na tekstu "Srpska tranzicija u sociološkom ogledalu" u kome je analiziran sadržaj tekstova o tranziciji u vodećim srpskim sociološkim časopisima (Vuletić, Stanojević, Vukelić, 2011)⁴. Ovde je, međutim, pažnja proširena na praćenje tematskog usmerenja socioloških radova u periodu od tri decenije. Nadali smo se, naime, da će nam informacija o obrađenim temama poslužiti kao osnov za odgovor na tri ključna pitanja. Prvo, koje teme i probleme su naši sociolozi smatrali važnim, odnosno koje su gubile značaj tokom naznačenog perioda? Drugo, koliko su ti problemi bili u vezi sa aktuelnom društvenom stvarnošću i njenim promenama? Treće, u kojoj meri je srpska sociologija povezana sa svetskim naučnim tokovima i da li je u tom pogledu bilo značajnih oscilacija?

Nemamo iluziju da sociološka misao određuje stvarnost na način koji to pretpostavlja intelektualistička tradicija koja teorijskom znanju pridaje primaran značaj u usmeravanju društvenih tokova. Ne smatramo ni da naučna misao u potpunosti opisuje stvarnost. Slažemo se s Bergerom i Lukmanom da "teorijske formulacije zbilje ne iscrpljuju ono što je za članove društva "zbiljsko" (Berger i Luckman 1992:30). Smatramo, međutim, da sociologija zajedno sa drugim oblicima teorijskog znanja ima određeni uticaj na definisanje pojmova koji se koriste u javnom i svakodnevnom životu i da na taj način pomaže konstruisanju predstava o društvenoj stvarnosti, a time održanju ili promeni društvenih odnosa. Koji pojmovi i teorijske konstrukcije se koriste zavisi, u izvesnoj meri, i od povezanosti sociologije sa svetskim intelektualnim tokovima. Zbog toga nas je interesovalo da li je bilo promena u otvorenosti ovdašnje sociologije prema svetskim tokovima, odnosno ukoliko jeste, da li su promene korelirale sa promenama društvenog sistema.

Odgovor na pitanje o tematskoj usmerenosti pratili smo na osnovu naslova radova, ključnih reči i sadržaja priloženih sažetaka. Stvaranje liste oblasti predstavljao je najsloženiji zadatak jer je, s jedne strane, bilo neophodno sužavanje liste na saglediv nivo, a sa druge strane, vodilo se računa o tome da se ne izgubi tematsko bogatstvo. Zbog toga je, osim liste oblasti koja uglavnom obuhvata različite sociološke poddiscipline, pažnja posvećena i konkretnim temama koje ukazuju na društvene probleme kojima su se sociolozi bavili (prilog 1 – lista oblasti i tema).

U okviru tematske usmerenosti posebna pažnja je posvećena interesu za tri teme – tranziciju, globalizaciju i evropske integracije. Pošli smo od pretpostavke da ove teme označavaju ključne procese u kojima se Srbija nalazila tokom poslednje tri decenije. Smatrali smo da se, na osnovu interesovanja za ove teme, može ustanoviti povezanost sociologije sa promenama u društvenoj stvarnosti. Izvesno je, naime, da

⁴ Suštinski interes za ovu oblast i pristup istraživanju probudio je naš prerano preminuli kolega Aljoša Mimica kome, u povodu godišnjice smrti, posvećujemo ovaj tekst.

sociologija, ma koliko bila aktivan učesnik u njihovom (de)legitimisanju, nije uticala na pokretanje ovih procesa, ali su oni mogli uticati na promene u sociologiji. Pitanja koja se s tim u vezi postavljaju su: na koji način i u kojoj meri se sociologija transformisala pod uticajem ovih procesa? Zadatak kvalitativne analize, u koju ovde nećemo ulaziti, je da ispita na koji način je srpska sociologija odgovorila izazovu vremena, odnosno na koji način je definisala ključne pojmove kojima se opisuju ovi procesi i na koji način je operacionalizovan pristup istraživanju ovih procesa⁵. Naš cilj je mnogo skromniji – želeli smo da ispitamo da li su izabrane teme bile u skladu s duhom vremena.

S druge strane, duh vremena je nametao sve veću otvorenost prema svetu u različitim oblastima društvenog života. Na osnovu kvantitativne analize citiranosti pokušali smo da ustanovimo da li je sociologija pratila taj trend ili je veći uticaj imala specifična situacija izolovanosti u kojoj se tokom devedesetih nalazila Srbija.

Otvorenost prema svetu pratili smo preko dva indikatora. Prvi je korišćenje strane literature, a drugi broj objavljenih radova stranih autora u navedenim časopisima. Podjednako važnu dimenziju predstavlja “aktuelnost” radova. Ona je analizirana na osnovu “starosti” navedene literature. Treba istaći da citiranost većeg broja “novijih” radova ne govori nužno o kvalitetu teksta, ali svakako govori o stepenu usklađenosti domaće sociologije sa dominantnom sociološkom “paradigmom”.

Uporedni okvir

Podrazumeva se da rezultati analize traže određenu interpretaciju. U tom smislu se može, na primer, zauzeti arbitrarna pozicija s koje bi se procenjivalo da li su dobijeni nalazi u skladu s “poželjnim razvojem sociologije”. Moguće je, takođe, porediti stanje srpske sociologije sa stanjem u najrazvijenijim sociologijama sveta, ili sa stanjem u najprestižnijim međunarodnim časopisima. Međutim, jasno je da takav pristup ima nekoliko ograničenja, a najvažnije je što procesi koji se odvijaju u tim društvima nisu uporedivi sa procesima koji se odvijaju u Srbiji niti je uporediv razvojni put sociologije.

Zbog toga se kao logičan izbor nametnuo treći pristup – poređenje sa stanjem u Hrvatskoj, zemlji koja ima slične sociološke korene i, većim delom, zajedničku sociološku tradiciju sa Srbijom. Što je najvažnije, globalni procesi – tranzicija, globalizacija, evropska integracija – su se na sličan način tokom ovog perioda odvijali i reflektovali u obe zemlje. Određene razlike koje postoje kao posledica problema i razvojnih ciljeva koji su nastali raspadom zajedničke države ne predstavljaju činilac koji onemogućava poređenje, već – upravo suprotno, omogućava da poredbeni principi u većoj meri dođu do izražaja.

⁵ Pomenuti tekst *Tranzicija u sociološkom ogledalu* (Vuletić, Stanojević, Vukelić, 2010) predstavlja napor u tom pravcu.

Praktični cilj poređenja stanja sociologije u Srbiji i Hrvatskoj sastoji se u tome što bi uočavanje značajnih razlika u tematskoj usmerenosti uputilo na zaključak da pravac razvoja bilo srpske ili hrvatske sociologije nije uslovljen strukturnim činiocima već je posledica faktora na koje se može uticati.

Drugi nivo uporedne analize je dijahronijski. Njegova osnovna funkcija je da pokaže da li postoji veza između tematske usmerenosti tekstova i društvenih procesa i promena koje su tokom poslednjih trideset godina dešavale u Srbiji.

Na izvestan način moglo bi se reći da je percepcija ključnih procesa i događaja u poslednjih trideset godina, takođe, plod određene sociološke predstave. Međutim, izvesno je da bi i bez sociološkog znanja bilo lako utvrditi da su osamdesete godine XX veka u Srbiji bile u društvenom i političkom smislu obeležene krizom samoupravnog socijalističkog sistema i federalne zajednice. Da su devedesete obeležene krvavim raspadom Jugoslavije, tranzicijom, međunarodnom izolacijom i pokušajima da se institucionalno i vaninstitucionalno sruši tadašnji srpski režim. Da je prva dekada XXI veka u prvi plan istakla pitanja evropskih integracionih procesa, definisanja državnog okvira i ubrzanja tranzicije.

Sve navedene promene i procesi odvijali su se u okruženju galopirajuće globalizacije, a na unutrašnjem planu u okolnostima promena društvene strukture i produbljenja socijalne polarizacije. Najvažnije promene u društvenoj strukturi su pojava društveno relevantnog preduzetničkog sloja i konstituisanje kapitalističke klase, dok je istovremeno kontinuirano pogoršavan položaj svih kategorija zaposlenih – izuzev relativno uskog sloja stručnjaka i viših rukovodilaca, odnosno više srednje klase. Društvena polarizacija koja se odvijala istovremeno sa promenama u strukturi ogledala se u rastućoj nezaposlenosti i sve većoj stopi siromaštva (Lazić, 1994; Lazić, 2000; Lazić 2011; grupa autora 2002; grupa autora, 2008).

Za ovako postavljene ciljeve idealan delokrug predstavljali bi svi radovi objavljeni u naznačenom periodu na teritoriji republike Srbije. Naravno, za takvu analizu nije bilo ni mogućnosti, a ni potrebe. Smatrali smo da se relevantni zaključci mogu doneti i na osnovu radova objavljenih u nekoliko ključnih socioloških časopisa čija je funkcija između ostalog da služe kao ogledalo stanja naše discipline. U radu se, zbog toga, analiziraju članci objavljeni od 1980-2010. godine u Sociologiji i Sociološkom pregledu (Pregledu). Naravno, ovi časopisi nisu jedini, ali kao najstariji sociološki časopisi sa najvišim naučnim ugledom u Srbiji oni, po našem mišljenju, reprezentuju stanje u srpskoj sociologiji. Kada je reč o stanju u Hrvatskoj odlučili smo se za jedan časopis – Reviju za sociologiju koja ima relativno dugu tradiciju i najviši naučni ugled u Hrvatskoj.⁶ Rezultati analize radova

⁶ Za potpuniji uvod u tematsku usmerenost hrvatske sociologije bilo bi važno analizirati sociološke radove objavljene u časopisu Društvena istraživanja. Međutim reč je o "časopisu za opća društvena pitanja" u kome osim sociologa objavljuju autori iz različitih društvenih disciplina pa bi već sama ta činjenica uticala na uporedivost istraživačkog okvira.

objavljenih u ovom časopisu biće, po našem mišljenju, dovoljni da pruže orijentacioni uporedni okvir koji će predstavljati značajnu pomoć pri interpretaciji stanja u srpskoj sociologiji.

Pre nego što predstavimo rezultate analize treba naglasiti da namera ovog teksta nije da sudi o sazajnim dometima srpske sociologije. O tome će, eventualno, svoju reč dati istoričari sociologije na osnovu analize najistaknutijih radova koji su plod pregnuća pojedinačnih autora koji se, možda, ni ne pojavljuju u naznačenom periodu u navedenim časopisima. Ovde je reč o svojevrsnom pr(e/o)seku stanja, o zbirnom i kolektivnom doprinosu srpske sociologije znanju o društvu.

U prvom delu teksta pažnja će biti posvećena analizi distribucije obrađenih tema, a u drugom delu analiziraće se podaci koji se odnose na otvorenost srpske sociologije prema svetu u tri istorijski omeđena perioda. Prvi obuhvata osamdesete godine XX veka od smrti Josipa Broza Tita zaključno sa 1989. godinom kada je u Srbiji započeo proces privatizacije i političkog pluralizma, a u istočnoj Evropi srušen Berlinski zid. Drugi period obuhvata poslednju deceniju XX veka zaključno sa 5. oktobrom 2000. godine kada je srušen režim Slobodana Miloševića⁷. Najzad, treći period obuhvata vreme od tada do danas.

Tematski delokrug

Analiza tematskog delokruga izvedena je na tri nivoa. Na prvom nivou radove smo podelili prema oblastima sociološkog istraživanja. Drugim rečima, analiza je obuhvatila različite oblasti poput politike, ekonomije, kulture, demografije, naselja itd. (prilog 1).

Na drugom nivou pažnju smo usmerili na teme nezavisno od oblasti u kojima se pojavljuju. Teme i oblasti se poklapaju u manjoj ili većoj meri. Na primer, kriza je tema koja je ispitivana u različitim oblastima – politička kriza, ekonomska kriza itd. Devijacije su, međutim, tema koja je uglavnom ispitivana u oblasti društvene patologije. Oblast je po pravilu šira od teme. Tako, na primer, u oblasti politike javlja se mnoštvo tema – nacija, rat, demokratija itd. Neke oblasti su, međutim, znatno šire od tema, a neke obuhvataju samo jednu ili dve teme.

Na trećem nivou analizirali smo zastupljenost tekstova posvećenih, po našem mišljenju, trima procesima koji su imali ključni uticaj na zbivanja u Srbiji tokom poslednjih dvadeset godina – tranziciji, globalizaciji i evrointegracijama.

⁷ Da bi smo se što je moguće više približili ovoj istorijskoj periodizaciji analizirali smo časopise sa malim vremenskim pomakom jer su se, s obzirom na dinamiku izlaženja, navedeni prelomni momenti mogli reflektovati tek s određenim vremenskim zaostatom. Zato u našoj analizi prvi period obuhvata časopise objavljene od 1981. do 1990, drugi period tekstove objavljene od 1991 do 2000 i treći period koji obuhvata period od 2001 do 2010.

Analizom je obuhvaćeno 1823 teksta. Od toga 751 (41.2%) objavljenih u časopisu Sociologija, 561 (30.8%) u Sociološkom pregledu i 511 (28%) objavljenih u Reviji za sociologiju (Revija).⁸

Oblasti sociološkog interesovanja

Ukupno posmatrano najviše radova u čitavom posmatranom periodu u sva tri časopisa odnosilo se na oblast sociologije politike (21.2%). Drugim rečima, svaki peti rad u sva tri časopisa posmatrana zajedno je na ovaj ili ona način tretirao neku temu iz oblasti politike. Slede oblasti koje se odnose na analizu socioloških teorija (13.3%) i problema društvene strukture (10.6%), a značajan broj radova vezan je za oblast ekonomske sociologije, odnosno ekonomije (8.1%). Ostalim oblastima posmatranim pojedinačno posvećeno je manje od 5% tekstova.

Ovako visoko učešće političkih tema duguje se, pre svega, uređivačkoj politici Sociološkog pregleda u kome je gotovo svaki treći tekst (30%) vezan za ovu oblast. Poređenja radi, na drugom mestu je teorija (7.4%), odnosno na trećem radovi koji se bave analizom društvene strukture (7.2%). Mada i u ostala dva časopisa dominiraju političke teme njihova dominacija nije toliko izražena. U Sociologiji je, na primer, 16.2% tekstova o politici, ali je istovremeno 14.8% tema vezano za preispitivanje teorije, a 14.1% za probleme društvene strukture. U Reviji za sociologiju politikom se bavi 18.9% tekstova, ali je značajan broj radova posvećen sociološkoj teoriji (13.0%), ekonomiji (10.2%) i strukturi društva (9.2%).

Interes za političke teme je bio različit u raznim dekadama. Tokom 80-ih, politika je bila oblast kojom se u proseku bavio tek svaki deseti tekst (11.8%). U Sociologiji su mnogo zastupljeniji bili problemi društvene strukture (20.1%), teorijska pitanja (18.5%) i tekstovi koji su se bavili samoupravljanjem (12.3%). U Sociološkom pregledu su i tada dominirale političke teme (15.8%), ali je gotovo podjednako pažnja posvećena sociologiji naselja (14.5%), samoupravljanju (11.8%) i teorijskim problemima (9.8%). U Reviji za sociologiju političke teme, kojima je bilo posvećeno 12.6% tekstova, su bile podređene preispitivanju teorije (18.7%), odnosno metoda i nauke uopšte (15.3%), dok je slična pažnja bila posvećena problemima društvene strukture (13.2%) i nešto manje ekonomskim temama (9.3%).

Interes za politiku naglo se razvio tokom devedesetih godina XX veka. U Sociologiji se gotovo udvostručio broj tekstova posvećen političkim temama pa je bezmalo svaki peti tekst (19.4%) bio iz te oblasti. U Sociološkom pregledu porast je bio još izraženiji o čemu svedoči 35% politikom inspirisanih tekstova. U Reviji za sociologiju broj tekstova posvećenih politici je, takođe, enormno porastao u odnosu

⁸ Zahvaljujemo se kolegici Anji Gvozdanović, sa Instituta za društvena istraživanja u Zagrebu, koja nam je pomogla da dođemo do uvida u sadržaj onih brojeva Revije za sociologiju koji se ne mogu naći na internetu niti u beogradskim bibliotekama.

na osamdesete, pa su u više od četvrtine (28%) svih tekstova analizirane političke teme.

Povećanje interesovanja za politiku u drugi plan je potisnulo ostale teme. Jedino je interes za teorijske probleme ostao manje-više konstantan. Tako je u Sociologiji udeo radova o sociološkoj teoriji neznatno smanjen u odnosu na prethodnu deceniju – sa 14, 1% na 12.7%, u Reviji za sociologiju smanjenje je iznosilo 2.5%, a jedino je u Pregledu došlo do značajnog povećanja broja tekstova o sociološkoj teoriji – sa 7.4% na 11.9%. Interes za ekonomske teme, koji ni u periodu socijalizma nije bio velik, devedesetih je dodatno smanjen pa je u Sociologiji objavljeno 8.3%, u Pregledu 4.4%, a u Reviji 8.6% radova iz oblasti ekonomije i ekonomske sociologije.

Visok stepen zainteresovanosti za politiku održao se i tokom prve decenije XXI veka. U Sociologiji on je tek neznatno smanjen u odnosu na prethodnu dekadu (18.8%), a do blagog povećanja je došlo u Pregledu (35.8%) i Reviji (28.4%).

Interesantno je da su ekonomske teme u srpskim časopisima, u odnosu na devedesete, postale nešto zastupljenije, dok se u Reviji njihova zastupljenost nije bitnije menjala (tabela 1). U Reviji je, međutim, zabeleženo opadanje interesa za bavljenje teorijom, a u srpskim časopisima došlo je do uravnoteženja bavljenja ovom problematikom. Naime, dok je osamdesetih u Sociologiji teorijska tematika bila gotovo dvostruko više zastupljena nego u Pregledu, u poslednjih deset godina relativni udeo ovih tema je gotovo izjednačen (tabela 1). Sociologija je, s druge strane, u odnosu na druge časopise zadržala primat u objavljivanju radova koji se bave problemima društvene strukture, ali je njihov broj ukupno posmatrano dvostruko manji nego tokom osamdesetih.

Tabela 1. Najzastupljenije oblasti u periodu 1981-2010. godine u tri sociološka časopisa

oblast/dekada	Sociologija			Sociološki pregled			Revija za sociologiju		
	“80	“90	“00	“80	“90	“00	“80	“90	“00
politika	10.2	19.4	18.8	15.8	35.0	35.8	12.6	28.0	28.6
ekonomija	8.6	8.3	9.4	6.6	4.4	5.7	9.3	8.6	8.8
teorija	18.5	12.7	13.5	9.9	11.9	12.5	18.5	16.2	11.7
struktura	20.1	11.4	10.9	7.9	7.5	6.2	13.2	1.1	5.9
samoupravljanje	12.3	1.6	0	11.8	0	0	1.3	1.1	0

Ako se pažnja usmeri na ostale oblasti, bez obzira u kojoj meri su zastupljene, uočiće se nekoliko interesantnih promena. Pre svega, tokom osamdesetih samoupravljanje je bilo veoma značajna oblast sociološkog interesovanja, ali se njen značaj izgubio urušavanjem samoupravnog socijalističkog sistema. U Sociologiji i Sociološkom pregledu samoupravljanje je tokom osamdesetih bilo pri vrhu liste najistraživanijih oblasti, da bi od devedesetih faktički nestalo iz socioloških

časopisa. Izuzetak je činila Revija za sociologiju u kojoj ni tokom osamdesetih nije bilo mnogo radova iz ove oblasti – svega tri teksta, što je činilo 1,3% od ukupnog broja u njoj objavljenih tekstova. To, međutim, ne znači da je u Hrvatskoj interesovanje za samoupravljanje bilo manje, ali je nesumnjivo ova problematika bila prepuštena drugim naučnim časopisima.

Ako se gubljenje interesa za samoupravljanje može objasniti političkim promenama, kontinuirano opadanje zastupljenosti metodoloških radova ima svakako druge uzroke. Pre svega, relativno najveći interes za metodološka pitanja bio je prisutan tokom osamdesetih godina. U Sociologiji i Sociološkom pregledu tokom te dekade objavljeno je 4.1%, odnosno 3.9% metodoloških tekstova, a u Reviji za sociologiju 7.1%. Devedesetih, osim u Sociologiji gde je došlo do povećanja udela na 6%, u Pregledu i Reviji udeo je opao na 3.1%, odnosno 3.2%. Međutim, gotovo potpuni gubitak interesa za metodološka pitanja usledio je u prvoj deceniji novog milenijuma. Samo jedan od sto tekstova objavljenih u Sociologiji u ovom periodu bavio se nekim metodološkim aspektom, a ni u Sociološkom pregledu i Reviji za sociologiju - gde je objavljeno 2.3%, odnosno 2.9%, nije bila mnogo bolja situacija. Najvažniji radovi iz ove oblasti u kojima je razvijano ili preneto i domaćim okolnostima prilagođeno svetsko metodološko iskustvo objavljeni su tokom sedamdesetih i osamdesetih godina, pa je verovatno zbog toga stručna javnost izgubila interes za bavljenje ovim pitanjima.

Sličan opadajući trend zabeležen je u oblasti koju pokriva sociologija naselja.⁹ Evidentno je da je tokom poslednjih deset godina u oba srpska sociološka časopisa objavljeno u proseku svega 2.5% takvih radova, dok je devedesetih taj udeo u proseku bio oko 5.5%, a osamdesetih 8.5%. Sličan silazni trend zabeležen je i u Reviji za sociologiju, pa se objašnjenje mora tražiti u nekoj strukturnoj promeni. Po našem mišljenju postoje dva osnovna razloga. Prvi je vezan za potpuni gubitak interesa za probleme sela, a drugi za kraj ubrzane urbanizacije koja je u Jugoslaviji završena osamdesetih godina XX veka. Mada veoma značajna, tema promena u postsocijalističkim gradovima ne može nadomestiti ogroman interes koji je postojao za selo i ubranu urbanizaciju.

Kao što se vidi iz tabele 2, tokom proteklih godina promenljiv interes je iskazan za oblast religije, kao i za demografska kretanja. Nasuprot mitu o religiji kao tabu temi u socijalističkoj Jugoslaviji, njome su se osamdesetih u značajnoj meri bavili i Sociologija (7.4%) i Revija za sociologiju (5.5%). Tokom devedesetih u Sociologiji je splasnulo interes za religiju (1.7%), ali je istovremeno ojačao u Sociološkom pregledu (4.4%). Tokom poslednjih deset godina ponovo dolazi do promene trenda, pa umesto Sociološkog pregleda, radove iz ove oblasti pretežno

⁹ Istina, ogroman broj radova iz ove oblasti koji se pojavio osamdesetih u Sociološkom pregledu verovatno je bio posledica nekih specifičnih činioaca, ali na ovom mestu to ne može biti predmet ispitivanja.

objavljuje Sociologija. U proseku, međutim, taj udeo u beogradskim časopisima varira oko 3%.

Slično je i sa demografskim temama. Njihov udeo se značajno razlikuje u zavisnosti od dekade i časopisa. Kada je reč o beogradskim sociološkim časopisima¹⁰ on se uz pomenute varijacije kreće oko 2.4%. Nasuprot tome, u Reviji za sociologiju je tokom devedesetih broj demografskih radova bio natprosečno visok (9.7%). To se, međutim, može objasniti značajnim demografskim, posebno migratornim, kretanjima kojima je Hrvatska bila izložna u tom periodu jer se na značajnom delu teritorije izmenila demografska i etnička struktura stanovništva. Masovan egzodus Srba iz Hrvatske, kao i priliv Hrvata iz Bosne i Hercegovine bili su glavni uzrok ovih promena.

S prethodnim u vezi stiče se utisak da su razni fenomeni vezani uz oživljavanje religije i demografske procese izazvali veću pažnju u javnom mnjenju Srbije nego u sociološkim časopisima. S druge strane, u sociologiji se beleži konstantan porast broja radova iz oblasti kulture. Ovaj trend je prisutan, s delimičnim izuzetkom Sociološkog pregleda, u svim časopisima. Dok se, na primer, osamdesetih kulturom bavio svaki stoti tekst u Sociologiji, odnosno svaki dvestoti u Reviji za sociologiju, u poslednjih deset godina oba časopisa poklonila su kulturi značajnu pažnju (tabela 2).

Veće interesovanje za kulturu svakako ima veze i sa promenom sociološke paradigme. Marksizam, koji je na ovim prostorima dominirao osamdesetih, kulturi nije pridavao veliki deterministički značaj, pa je ona bila u drugom planu u odnosu na druge sociološke teme. Napuštanje marksizma kao dominantne paradigme uz, kao što ćemo videti buđenje interesovanja za probleme identiteta, predstavlja, po našem mišljenju, ključni razlog za pomeranje interesovanja ka temama iz oblasti kulture.

S druge strane, kontinuiran rast interesovanja za teme iz oblasti socijalne patologije direktno je povezan s porastom društvenih problema ove vrste. Dok je, na primer, osamdesetih u Sociologiji svega 0.8% tekstova analiziralo ovu oblast, u poslednjih deset godina njihov udeo je dostigao 9.9%. Sličan trend je uočen u Reviji za sociologiju. Jedino je Sociološki pregled o ovim temama imao bezmalo podjednak broj tekstova u svim periodima (tabela 2).

Pored navedenih, prepoznali smo još šesnaest različitih oblasti. Tekstovi iz nekih od tih oblasti se pojavljuju samo u jednom časopisu, a iz nekih u sva tri. Zajedničko svim časopisima je, međutim, da malo pažnje posvećuju tim oblastima. Treba, ipak, istaći da već samo odsustvo pojedinih oblasti predstavlja rečit podatak. Tako, na primer, osamdesetih godina u oba beogradska časopisa objavljen je samo

¹⁰ Okolnost da su Sociologija i Sociološki pregled izlazili u Beogradu prikriva, domaćim čitaocima poznatu, činjenicu da je Sociologija bila časopis Jugoslovenskog udruženja za sociologiju. Njen uređivački odbor je bio sačinjen od sociologa iz svih republika SFRJ. Sociološki pregled je bio časopis Srpskog društva za sociologiju u kome su objavljivali uglavnom autori iz Srbije.

jedan rad iz oblasti ekologije. S druge strane, u istom period, Revija za sociologiju objavila je deset tekstova, što je činilo 4.3% svih tekstova u tom časopisu. Ta činjenica svedoči da se interes za ekološke teme osamdesetih godina širio sa severa ka jugu zemlje, pa je taj trend ostavio trag i u sociološkoj periodici.

Tabela 2. Zastupljenost ostalih oblasti u periodu 1981-2010. godine u tri sociološka časopisa

Teme/dekada	Sociologija			Sociološki pregled			Revija za sociologiju		
	“80	“90	“00	“80	“90	“00	“80	“90	“00
kultura	1.2	2.9	7.3	3.9	3.1	3.4	0.4	4.3	4.9
patologija	0.8	3.5	9.9	3.3	3.1	3.4	0	1.1	3.9
metodologija	4.1	6.0	1.0	3.9	3.1	2.3	7.1	3.2	2.9
demografija	2.9	2.2	1.0	2.0	2.2	4.0	0.5	9.7	2.9
religija	7.4	1.6	4.2	0.7	4.4	2.3	5.5	4.3	3.9
naselja	2.9	4.8	2.6	14.5	6.2	2.3	4.9	1.1	1.0
ostalo	11.1	25.7	21.4	19.7	19.0	22.2	26.7	21.3	25.5

Dosadašnja analiza bila je usmerena ka oblastima sociološkog interesovanja. Na osnovu nje se moglo suditi o trendovima interesovanja sociologa za različite društvene oblasti¹¹. U tom smislu, videli smo da je politika privukla najviše pažnje. To se može tumačiti demokratizacijom društva i mogućnošću slobodnog bavljenja političkim temama. Na taj način je sociologija zaposela deo prostora koji je u socijalizmu bio prvenstveno monopolisan od strane vladajuće komunističke partije i profesionalnih političara. Videli smo, takođe, da je interes za određene oblasti kontinuirano opadao, a za određene rastao, što se u može dovesti u vezu sa vannaučnim činiocima kao što su strukturne ili ideološke promene.

Teme

Međutim, ma koliko analiza oblasti bila značajna, istraživanje veze između interesovanja sociologa i vannaučnih činioca nije moguće ispitati bez osvrta na tematsku usmerenost radova. Teme nisu isto što i oblasti. Određene teme se mogu pojaviti u različitim oblastima. Primer, kao što je pomenuto, predstavlja društvena kriza. Njome su se bavili sociolozi različitih poddisciplina jer se ona ispoljava kao politička, ekonomska, moralna kriza itd. Interesovanje za krizu u urbanizmu, na primer, ako se posmatra prema oblastima predstavlja manifestaciju interesovanja za probleme grada, ali ako posmatramo kroz analizu tema, možemo je tumačiti u kontekstu opšteg talasa “krizologije” osamdesetih.

¹¹ Na određeni način navedeni podaci mogu svedočiti i o razvijenosti pojedinih socioloških disciplina u različitim sredinama.

Opšti pogled na zastupljenost različitih tema u celokupnom posmatranom periodu ukazuje na četiri teme koje su, iako u različitoj meri, dominirale u sva tri časopisa. Reč je o krizi, vrednostima, klasi i naciji. Osim navedenih, za beogradske časopise karakteristično je bavljenje devijacijama, a za Reviju za sociologiju pitanjima društvenog razvoja i identiteta. U tabeli 3 navedene su teme koje su se u celokupnom posmatranom periodu javile sa učestalošću većom od 5%.

Tabela 3. Učestalost tema u periodu 1981-2010. godine

Sociologija		Sociološki pregled		Revija za sociologiju	
Tema	Učestalost %	Tema	Učestalost %	Tema	Učestalost %
klasa	8.7	kriza	8.4	vrednosti	12.2
devijacije	8.5	regionalizam	7.0	razvoj	7.4
kriza	7.8	klasa	7.0	radna organizacija	7.9
ideologija	7.8	nacija	5.7	nacija	6.2
vrednosti	6.9	devijacije	5.7	klasa	5.9
nacija	5.8	vrednosti	5.7	identitet	5.9
radna organizacija	5.1	rat	5.7	pokreti	5.4
				demokratija	5.1

Navedena tabela daje opštu sliku. Međutim, tek stavljanjem u istorijski kontekst moguće je otkriti vezu između tematskih i političkih zaokreta, ako ona postoji. Poređenje zastupljenosti tema prema decenijama ukazuje na nekoliko pravilnosti.

Društvena kriza, tačnije kriza sistema bila je vodeća tema tokom osamdesetih godina u Sociologiji (14.8%) i Sociološkom pregledu (29.5%). U Reviji za sociologiju, mada ne na prvom mestu, ona je, takođe, visoko zastupljena (12.0%). Već devedesetih godina, raspadom sistema, kriza nestaje sa spiska aktuelnih tema. Zbog toga se njeno pojavljivanje u tabeli 3 duuguje isključivo velikom broju tekstova koji su joj bili posvećeni tokom osamdesetih. Na izvestan način moglo bi se očekivati da bi naučni interes za krizu sistema mogao biti probuđen nakon njegovog raspada, jer vremenska distanca pogoduje sistematskom ispitivanju uzroka raspada nekog društvenog sistema. Međutim, naši podaci pokazuju da je ta tema postala potpuno irelevantna što se može tumačiti jedino vannaučnim razlozima. Utisak je, naime, da se sociološka debata o socijalizmu završila prihvatanjem ekonomističkog objašnjenja o neefikasnosti socijalističkog sistema.

Sličnu sudbinu je doživela i analiza klasa, odnosno klasne strukture. Tokom osamdesetih godina XX veka, klasa je bila na drugom mestu liste najzastupljenijih tema u sva tri časopisa. Devedesetih, međutim, u Sociologiji i Sociološkom pregledu zastupljenost ove teme se više nego prepолоvila (sa 13.3%, odnosno 13.7% pala je

na 5.7%, odnosno 5.5%), a u Reviji za sociologiju se bezmalo izgubila (svega dva teksta).

Uporedo sa opadanjem interesovanja za klasu, rastao je interes za naciju. Osamdesetih, nacija se ne pominje u Sociološkom pregledu, a jedva da se pominje u Reviji za sociologiju (1.9%) i tek nešto češće u Sociologiji (4.9%). Devedesetih, međutim, u srpskim časopisima ova tema ulazi na listu najzastupljenih. Interesantno je da je “sociološki nacionalizam” u Srbiji splasnuo početkom novog milenijuma, upravo u trenutku kada je u Hrvatskoj buknuo, sudeći prema 11.4% tekstova koje je Revija posvetila ovoj temi. Naravno, s obzirom da nije reč o kvalitativnoj analizi ne može se reći da li su pomenuti tekstovi bili neutralni, pretežno kritički ili afirmativno intonirani.

U Reviji za sociologiju, za razliku od srpskih socioloških časopisa, počev od devedesetih godina identitet je postao veoma prisutna tema. Tako je tokom devedesetih on predstavljao udarnu temu (12,7%), a u poslednjih deset godina ostao je visoko zastupljen (10.1%), mada su ga po zastupljenosti pretekle teme kao što su nacija i vrednosti. S druge strane, identitet se kao relativno značajna tema pojavio u Sociološkom pregledu tokom devedesetih, ali u znatno manjem obimu (5.5%), da bi se tokom poslednje decenije ponovo gotovo u potpunosti izgubio.

Za našu analizu posebno interesantnu temu predstavljaju vrednosti. Ova tema je u Reviji za sociologiju bila veoma prisutna tokom sve tri decenije. U Sociologiji se, međutim, javlja tek tokom devedesetih i to na dnu liste najzastupljenijih tema, a tek je u poslednjoj dekadi postala “hit” kako u Sociologiji (14.8%), tako i u Sociološkom pregledu (10.2%). Kao što su tokom osamdesetih godina kriza i klasa bile omiljene teme u svim časopisima, tako su to ponovo postale vrednosti početkom novog milenijuma. Snažan interes za vrednosti u srpskoj sociologiji XXI veka je, čini se, direktna posledica pokušaja da se objasne teškoće društvenog razvoja uprkos promeni političkog i ekonomskog sistema. Naime, u sociološkoj zajednici preovladalo je uverenje da razloge “neuspeha” tranzicije treba tražiti u oblasti vrednosnog nasleđa, što je ovu temu učinilo veoma popularnom.

Valja zabeležiti da se među temama koje su nakon osamdesetih nestale sa liste najzastupljenijih u beogradskim časopisima nalaze društvenih pokreti i nejednakosti. Istovremeno, teme koje su se na toj listi pojavile devedesetih i kasnije su: devijacije, rat, modernizacija, demokratija itd.

Imajući u vidu navedena zapažanja, moglo bi se zaključiti da su na tematsku usmerenost sociologije presudan uticaj imala dva faktora. Prvi je promena istorijskih okolnosti, a drugi je teorijsko-ideološki zaokret u sociologiji od marksizma ka drugim teorijskim i ideološkim orijentacijama.

Kada je reč o promenama u okruženju, odnosno o društvenim problemima kao faktoru od koga zavisi izbor teme, najdirektniji uticaj je izvršio rat. Tokom devedesetih godina u Sociološkom pregledu bilo je 14.4% tekstova u vezi s tom temom. Probudeni interes za društvene devijacije, koji se ogledao posebno u

Sociologiji, takođe, svedoči o uticaju navedenog faktora. Zainteresovanost za naciju tokom devedesetih nesumnjivo je u vezi s jačanjem nacionalizma, a pozornost Revije za sociologiju za temu identiteta u istom razdoblju povezano je potrebom za izgradnjom novog državnog identiteta. Na sličan način kriza sistema tokom osamdesetih neposredno se odrazila na izbor socioloških tema posebno u Sociološkom pregledu i Sociologiji (tabele 4.1, 4.2 i 4.3).

Tabela 4.1 Učestalost tema u periodu 1981-1990. godine

Sociologija		Sociološki pregled		Revija za sociologiju	
Tema	Učestalost %	Tema	Učestalost %	Tema	Učestalost %
kriza	14.8	kriza	29.5	kriza	12.0
klasa	13.3	klasa	13.6	razvoj	11.1
ideologija	7.8	razvoj	11.4	klasa	11.0
sukobi	7.2	nejednakosti	9.1	Vrednosti	10.3
identitet	7.0	pokreti	6.8	pokreti	10.3
radna organizacija	7.0			radna organizacija	8.5
				pokretljivost	6.8

Tabela 4.2 Učestalost tema u periodu 1991-2000. godine

Sociologija		Sociološki pregled		Revija za sociologiju	
Tema	Učestalost %	Tema	Učestalost %	Tema	Učestalost %
devijacije	9.0	rat	14.4	identitet	12.7
ideologija	8.2	promena	10.3	vrednosti	11.1
nacija	7.8	nacija	8.9	modernizacija	7.9
vrednosti	5.7	klasa	6.8	ideologija	7.9
klasa	5.7	identitet	5.5	komunikacije	6.3
		ideologija	5.5		

Tabela 4.3. Učestalost tema u periodu 2001-2010. godine

Sociologija		Sociološki pregled		Revija za sociologiju	
Tema	Učestalost %	Tema	Učestalost %	Tema	Učestalost %
vrednosti	14.8	regionalizam	16.1	vrednosti	19.0
devijacije	13.3	vrednosti	10.2	nacija	11.4
modernizacija	7.8	promena	10.2	identitet	10.1
radna organizacija	7.2	devijacije	7.3	devijacije	7.6
ideologija	7.0	demokratija	6.6	demokratija	7.6
klasa	7.0	manjine	6.6	razvoj	6.3
		nacija	5.8	rat	5.1

Međutim, osim pojave novih društvenih problema, na izbor teme značajan uticaj su imale i promene intelektualne mode. Smanjen interes za klasnu strukturu, društvene pokrete i nejednakosti do čega je došlo početkom devedesetih teško bi se mogao objasniti na drugačiji način. Svojevrsna autocenzura u pogledu pozivanja na Marksa i marksističke koncepte nesumnjivo je imala veze sa vannaučnim zbivanjima koja su koincidirala sa slomom i urušavanjem socijalizma (Mimica i Vuletić, 1998).

Tranzicija, globalizacija i evrointegracija

Dosadašnja analiza je pokazala da su sociolozi promptno reagovali na promenu društvenih okolnosti. Izbor tema kao što je pokazao Guldner nije nezavisan od ideoloških uticaja (Gouldner, 1980). Ti uticaji vidljivi su i na osnovu podataka iz našeg istraživanja. Međutim, osim njih, mogao se uočiti i uticaj drugih faktora kao što je pritisak neposrednih društvenih problema, ili razvoj sociologije kao nauke što se ogledalo prvenstveno u interesovanju za teorijska i metodološka pitanja. Istorija sociologije pokazuje, međutim, da su najznačajniji trag ostavili oni autori i radovi čije su analize bile vezane za šire društvene procese. S tim u vezi interesovalo nas je u kojoj meri je sociologija posvetila pažnju tim procesima.

Kao što je u uvodu nagovešteno pošli smo od pretpostavke da su tranzicija, globalizacija i evrointegracije tri najvažnija procesa koja manje ili više neposredno utiču na srpsko, ali i na sva postsocijalistička društva srednje i jugoistočne Evrope.

Zbirni pogled na prisustvo ovih procesa u sociološkim tekstovima svedoči da su oni bili prisutni u 18% radova objavljenih u Sociologiji, 18,7% radova objavljenih u Sociološkom pregledu i 11, 2% radova objavljenih u Reviji za sociologiju.

Na osnovu ovog uvida moglo bi se zaključiti da je u srpskoj sociologiji posvećena relativno velika pažnja ključnim procesima aktuelne epohe. To, drugim rečima, znači da je tokom proteklih trideset godina u gotovo svakom petom tekstu neki od navedenih procesa doveden u vezu sa temom istraživanja. Zapravo, ako se ima u vidu da su tokom osamdesetih godina samo četiri teksta¹² bila u vezi s ovim procesima, onda je opravdano broj ovih tekstova posmatrati samo u odnosu na ukupan broj tekstova objavljeni od početka devedesetih godina do danas. Na taj način posmatrano, ovim procesima je posvećen svaki četvrti tekst u sva tri časopisa. Najviše u Sociologiji (26,6%) i tek nešto manje u Sociološkom pregledu (24.8%) i u Reviji za sociologiju (24.5%).

Međutim, pogled na tabelu 5 u kojoj su raščlanjeni ovi procesi prema dekadama i časopisima svedoči da pomenute podatke treba uzeti sa zrnom soli.

Tabela 5. Zastupljenost tekstova o ključnim procesima u periodu 1990-2010. godine

Proces/časopis	Sociologija		Sociološki pregled		Revija za sociologiju	
	% (N)	“90	“00	“90	“00	“90
Tranzicija	31.1 (98)	8.3 (16)	22 (51)	17.6 (31)	19 (18)	3.2 (4)
Globalizacija	0.6 (2)	5.7 (11)	3 (7)	4 (7)	2.1 (2)	1.6 (2)
Evrointegracija	0.9 (3)	1.6 (5)	0.9 (2)	1.7 (3)	2.1 (2)	10.3 (12)

Naime, očigledna je nesrazmera koja je u tom pogledu postojala, prvenstveno, prema zainteresovanosti za pojedine procese. Tokom devedesetih najviše se pisalo o tranziciji dok su globalizacija i evrointegracije bile gotovo u potpunosti zanemarene. U tom pogledu nije bilo suštinskih razlika između različitih časopisa, osim što je Sociologija značajno prednjačila prema ukupnom broju tekstova o tranziciji (98).

Na početku novog milenijuma odnos između analize pojedinih procesa postaje nešto uravnoteženiji i to prvenstveno zbog smanjenog interesovanja za tranziciju, a ne toliko zbog povećanja interesovanja za globalizaciju, odnosno evrointegracije. Kada je o beogradskim časopisima reč, broj tekstova koji se bave evrointegracijama jedva da je blago povećan u odnosu na devedesete. U Reviji za sociologiju, s druge strane, tranzicija je premeštena u drugi, a u prvi plan su izbili tekstovi koji se bave evrointegracijskim procesima. Činjenica da je Hrvatska završila pregovore o prijemu sa EU, dok je Srbija u ovom trenutku (mart 2012) tek obezbedila status kandidata za članstvo ilustrativni su za ovu nesrazmeru.

Teže je, međutim, naći objašnjenje za relativno malu zastupljenost tekstova u kojima se pojave proučavaju u kontekstu globalizacije. U nedostatku adekvatnijeg objašnjenja to možemo pripisati relativnoj zatvorenosti i državocentričnosti domaće sociologije. U kojoj meri je takav zaključak opravdan videće se bolje na osnovu analize citiranosti koja sledi.

Analiza citiranosti

Kao što je u uvodu rečeno, otvorenost domaće sociologije smo merili u tri perioda preko sledećih indikatora:

- Aktuelnosti objavljenih radova (odnosno starosti korišćenih referenci).
- Učešća korišćenih referenci na stranim jezicima
- Zastupljenosti regionalnih i stranih autora u analiziranim časopisima.

¹² Sva četiri su bila objavljena u Sociološkom pregledu, od toga tri posvećena tranziciji i jedan u vezi s EU.

1. Aktualnost objavljenih radova

Aktuelnost sociologije tokom osamdesetih godina ukazuje na relativnu regionalnu ujednačenost dva sociološka centra SFRJ – Beograda i Zagreba. Pripadnost istom društvenom i akademskom prostoru je vidljiva i u uređivačkoj politici časopisa i u produkciji članaka naučnika. Međutim, s obzirom da je časopis Sociologija predstavljao časopis JUS (Jugoslovenskog udruženja sociologa) primetno je da se u ovom periodu on izdvaja po većoj otvorenosti i aktuelnosti radova. Nešto je više radova u Sociologiji (62.5%) nego u Sociološkom pregledu (60%) i Reviji za sociologiju (57.7%) u kojima autori koriste literaturu objavljenu u protekle dve godine. Takođe, u Sociologiji je i najmanje učešće radova (9%) u kojima se ne koriste reference starosti do 5 godina, za razliku od 12% u Sociološkom pregledu i 10% u Reviji za sociologiju. Interesantno je da aktuelnost članaka u ovom periodu ide zajedno sa pozivanjem na “klasike” sociologije. S obzirom da je na Univerzitetu u Beogradu u većoj meri bio prisutan uticaj istorijske i teorijske sociologije primetno je češće citiranje “klasika” u radovima u Sociologiji u kojoj čak 71.4% radova referira na njih, za razliku od 56% u Sociološkom pregledu i 53.5% u Reviji za sociologiju.

Druga dekada u potpunosti odslikava promene koje su se dešavale u društvu. Naime, u srpskoj sociologiji usled političke i akademske izolacije dolazi do blagog gubitka aktuelnosti u citiranoj literaturi, ali se u hrvatskoj sociologiji dešava značajniji iskorak ka aktuelnoj domaćoj i stranoj literaturi. U drugoj dekadi Sociologija ima 59.5%, Sociološki pregled 59% a Revija za sociologiju čak 71.2% članaka u kojima se autori pozivaju na literaturu publikovanu u protekle dve godine. Dok je u Sociologiji 8.7% radova sa referencama isključivo starijim od 5 godina, Pregledu 11.3%, u Reviji takvih radova nema. Učešće pozivanja na klasike opada u svim časopisima, ali je najveći pad zabeležen u Reviji za sociologiju.

Treća dekada predstavlja svojevrzni oporavak srpske sociologije od izolacije, ali su promene u ovom periodu tek otpočele i nisu izražene, dok se hrvatska sociologija konsolidovala pa autori u većini radova koriste veoma sveže publikovane domaće i strane radove. Učešće radova sa literaturom starosti do dve godine u Sociologiji je 59.4%, u Pregledu 65.4% dok je čak 80.8% u Reviji za sociologiju. Takođe, radovi u kojima se ne citiraju dela mlađa od 5 godina u Sociologiji su zastupljeni sa 9%, u Pregledu 5.3% a u Reviji 1%. Istovremeno uticaj klasika dodatno slabi pa se sad u svim časopisima u više od polovine radova autori ne pozivaju na klasike (57.8% radova bez “klasika” u Sociologiji, 56.2% u Pregledu i 68.7% u Reviji).

Aktuelnost srpske sociologije ukazuje na jasan silazni trend od naučnog ambijenta koji je tokom perioda federacije podrazumevao značajnu aktuelnost u regionu, do društvene i akademske zatvorenosti kojom je srpska sociologija gubila korak sa naučnim trendovima. Jedan od razloga je sasvim sigurno akademska

izolacija koja je nastala značajnim zatvaranjem akademske zajednice u nacionalne okvire usled gubitka akademske među-institucionalne saradnje na prostoru bivše Jugoslavije (dok su lični kontakti sa kolegama iz bivših republika sporadično održavani). S druge strane hrvatska sociologija je uspela vrlo brzo da uspostavi standarde koji su podrazumevali intenzivniju komunikaciju sa poslednjim teorijskim i empirijskim dostignućima u nauci. S obzirom da je Hrvatska nezavisnost stekla tako što se brže integrisala u evropski politički i društveni prostor, akademska upućenost na aktuelne radove i stranih kolega i kolega iz okruženja je pratila ove promene.

2. Broj korišćenih referenci na stranim jezicima

Otvorenost jedne nauke prepoznamo preko učestalosti citiranja radova koji su na stranim jezicima. Strana literature predstavlja nezaobilazni okvir kad govorimo o prijemčivosti stranih ideja, i upućuje na njihovu produktivnu međunarodnu razmenu. S obzirom da je engleski jezik definitivno *lingua franca* i savremenog naučnog sveta, očekivano je učešće ovog jezika najveće među stranim jezicima.

Tokom osamdesetih godina federalni časopis Sociologija je bio najotvoreniji, dok je najmanje stranih referenci bilo u Reviji za sociologiju (tabela br. 6). U prvoj dekadi u Sociologiji je objavljeno najviše radova u kojima su autori koristili i stranu literaturu. Sledio ga je Sociološki pregled, dok je Revija za sociologiju imala oko 1/6 radova bez pozivanja na publikacije na stranom jeziku.

Tabela 6. Učešće radova koji koriste strane izvore u tri časopisa u tri perioda

	'81.-'90.	'91.-'00.	'01.-'10.
Sociologija	96.4%	84.3%	93.6%
Sociološki pregled	92%	80.1%	86.3%
Revija za sociologiju	85.9%	98.2%	94%

U drugoj dekadi u domaćoj sociologiji dolazi do značajnog smanjenja radova (smanjenje za oko 12% u oba časopisa) u kojima se autori pozivaju na stranu literaturu, dok je u isto vreme u Hrvatskoj došlo do naglog skoka istog tipa rada. Tek u trećoj deceniji je vidljiv oporavak i otvaranje domaće sociologije koji ide u pravcu gotovo obaveznog pozivanja na stranu literaturu. Nakon društvenih promena početkom devedesetih, sociologija u Hrvatskoj se otvara ka stranoj literaturi dok se u Srbiji, usled znatne izolacije, zatvara. Tek posle novog društveno-političkog preokreta u Srbiji nakon 2000.godine dolazi do ponovnog otvaranja domaće sociologije. Ove podatke potvrđuje i detaljnija analiza koja sledi.

Tokom osamdesetih godina u Sociologiji je u proseku svaki rad imao po 17.4 referenci na nekom od stranih jezika (a od toga 13 na engleskom jeziku), što je

činilo 68.2% od ukupnog broja referenci i 9.5 (ili 31.8%) radova navedenih u literaturi na domaćem jeziku.¹³ U isto vreme prosečan broj stranih referenci u Sociološkom pregledu je 19.1, (što je činilo 73.9% ukupnog broja referenci) od toga na engleskom 13.4, a domaćih 8.2 (odnosno 26,1%). Istovremeno u Reviji za sociologiju je prosečno 14.7 stranih radova citirano (64.9%) a na engleskom jeziku 11.4, dok je domaćih 7.8 (35.1%). U prvoj dekadi je u Srbiji i u apsolutnom i u relativnom smislu veća zastupljenost stranih publikacija koji naučnici koriste kao izvore i na koje referišu,¹⁴ što potvrđuje tezu o regionalnom akademskom centru u kom su objavljivali naučnici cele federacije koristeći najsvježija publikovana znanja iz zemlje i inostranstva.

Tokom devedesetih godina u Sociologiji opada prosečan broj stranih referenci na 16.4 (što čini 58% referenci) po radu (12.7 na engleskom jeziku) dok istovremeno raste učešće domaćih navedenih autora na 10.9 (42% ukupnog broja referenci). Ista pojava je prisutna i još izraženija u Sociološkom pregledu gde broj stranih referenci opada na 12.9 (što čini 49.9% u ukupnom broju navedene literature), a na engleskom jeziku je u proseku 10.8 referenci. U istom časopisu raste broj domaćih referenci na 13.6 (što je 50.1% navedenih radova). U hrvatskoj sociologiji se dešava obrnuti proces jer u Reviji za sociologiju dolazi do značajnog porasta prosečnog broja stranih radova među referencama na 20.7 (koji sad čine čak 77.1% od ukupnog broja referenci), od toga na engleskom jeziku je 18.9, dok je učešće domaćih autora u navedenoj literaturi u proseku ostao gotovo isti 7.7 (ali se relativno učešće smanjilo na 22.9%).¹⁵

Period nakon 2000. godine predstavlja proces postepenog otvaranja srpske sociologije ka stranim autorima, pa je primetna tendencija nešto učestalijeg pozivanja na stranu literaturu nego tokom devedesetih. U sociologiji učešće stranih referenci se penje na 65.9% ukupne navedene literature a po članku ih je prosečno 19.5 (od toga na engleskom jeziku 16.7), čime čak prevazilazi nivo iz osamdesetih. Domaćih referenci je u proseku 13.1 i one čine 34.1% ukupnog broja referenci. U sociološkom pregledu je prisutan isti proces otvaranja ka stranim autorima pa se učešće stranih članaka u navedenoj literaturi penje na 52.5% dok ih je prosečno po članku 16.6 (na engleskom jeziku 15). Domaćih referenci je u proseku po radu 13.8, odnosno 47.5% ukupnog broja navedene literature. U hrvatskoj sociologiji relativno učešće stranih autora među referencama malo opada, na 69.9%, ali se prosečan broj uvećava na 23.4 po radu (od toga 21 na engleskom jeziku). Domaći autori su zatupljeni sa 30.1% referenci a u proseku ih po radu ima 11.5.

¹³ Prosečan broj referenci po radu je računat samo za one radove koji su imali strane, odnosno domaće reference.

¹⁴ U prvoj dekadi je 14.1% radova u Sociologiji, 24% u Pregledu i 11.3% u Reviji u kojima autori uopšte ne koriste domaće izvore literature.

¹⁵ U drugoj dekadi je 8.3% radova u Sociologiji, 6.6% u Pregledu i 21.4% u Reviji u kojima autori uopšte ne koriste domaće izvore literature.

Put srpske sociologije jasno oslikava put društvenih promena: od akademskog regionalnog centra, preko izolacije do pronalaženja nove uloge kroz procese integracije na periferiji Evrope. Pozicioniranje na akademskoj mapi podrazumeva intenzivniju akademsku saradnju i razmenu, koja ponovo oživljava nakon političkih promena 2000. godine. Kad je reč o hrvatskom primeru, u periodu od jedne decenije je došlo do promene od republičkog centra do relativno zrelog stepena evropske akademske integrisanosti.

3. Zastupljenost regionalnih i stranih autora u analiziranim časopisima

Do sličnih zaključaka ćemo doći i analizom učešća regionalnih i stranih autora koji su objavljivali u navedenim publikacijama. Tokom postojanja zajedničke države časopis Sociologija (kao časopis JUS) je bio najotvoreniji za autore unutar federacije. Najveći broj autora koji su u njemu objavljivali su bili zaposleni u institucijama u Srbiji (48.1% radova) ali je istovremeno 25.5% radova autora iz Hrvatske i 20% radova kolega iz Slovenije. Sa učešćem manjim od po 3% su bili zastupljeni autori iz BiH, Crne Gore i Makedonije. Naučnika koji su zaposleni u akademskim institucijama van federacije je bilo oko 2%. S druge strane Sociološki pregled i Revija za sociologiju su s jedne strane bile daleko više republička glasila sociologa¹⁶ ali su istovremeno bili nešto otvoreniji za strane autore (4,5% radova onih koji su zaposleni van federacije u Sociološkom pregledu i 9.3% u Reviji za sociologiju).

Tokom devedesetih, usled prekida međurepubličke komunikacije, u domaćoj sociologiji dolazi do naglog povećanja objavljenih autora iz zemlje (86.7% radova u Sociologiji i 97.4% u Sociološkom pregledu) dok učešće autora iz nekadašnje zajedničke države naglo opada (tekstova hrvatskih kolega je 5.2%, slovenačkih 1.7% i 1% autora iz drugih republika). Iako je zemlja bila u izolaciji, redakcija časopisa Sociologija uspeva da privuče nešto veći broj stranih autora (5.2% radova) nego u prethodnoj dekadi, čime pokušava da uspostavi nove akademske mreže u promenjenim društvenim okolnostima. Sociološki pregled postaje gotovo isključivo republičko glasilo, dok je naglo otvaranje ka stranim autorima vidljivo u hrvatskom sociološkom glasilu (čak 17% radova). Istovremeno u Reviji opada gotovo u potpunosti učešće autora iz bivše zajedničke države. Sva tri časopisa u ovom periodu karakteriše to da je preko 4/5 radova objavljeno od strane autora koji su zaposleni u institucijama zemlje, da je nekadašnja međusobna komunikacija svedena na minimum, a da se percipiraju novi akademski centri sa kojima valja uspostavljati mreže naučne razmene koji se nalaze van granica bivše zajedničke države. S obzirom da je najbolje veze sa stranim sociolozima i pre raspada države imala

¹⁶ Sociološki pregled sa 80.5% radova autora iz Srbije, a Revija za sociologiju 74.7% autora iz Hrvatske.

hrvatska sociologija, ona je u za nju povoljnijim društveno-političkim okolnostima tu prednost udvostručila.

Od početka milenijuma u srpskoj sociologiji nije došlo do značajnijih pomaka osim nastavljanja trenda postepenog otvaranja za strane autore (u Sociologiji je 8.3% radova koji su objavili stranci a u Pregledu se pojavljuju radovi autora iz Hrvatske i Slovenije). Istovremeno u Hrvatskoj dolazi do pada učešća stranih autora (na 10.8%) ali se stvara nova razmena sa kolegama iz Slovenije (9.8% radova). Ovaj nalaz može bit i ključ razumevanja budućeg pravca regionalnog povezivanja akademski bliskih područja.

Teorija i empirija

Za kraj rada smo pažnju posvetili i jednoj temi koja je takođe indikator promena. Podela na teoriju i empiriju je dugo u sociologiji bilo ne samo praktično već i značajno epistemološko pitanje. Iako su empirijska istraživanja imala svoje mesto u sociologiji federacije, teorijski, spekulativni um je neretko odnosio prevagu kao značajnije analitičko oruđe u odgonetanju strukture i promena društvene stvarnosti.

Tabela 7. Tip teksta u sociološkim časopisima u tri vremenska perioda

Časopis	tip	'81.-'90.		'91.-'00.		'01.-'10.	
		f	%	f	%	f	%
Sociologija	teorijski	165	70,21	174	60,84	86	45,03
	empirijski	70	29,79	112	39,16	105	54,97
	Total	235	100,00	286	100,00	191	100,00
Sociološki pregled	teorijski	86	56,21	168	73,04	86	49,71
	empirijski	67	43,79	62	26,96	87	50,29
	Total	154	100,00	230	100,00	173	100,00
Revija za sociologiju	teorijski	117	64,29	58	62,37	34	34,00
	empirijski	65	35,71	35	37,63	66	66,00
	Total	182	100,00	94		100	100,00

I tokom osamdesetih i tokom devedesetih teorijska razmatranja odnose prevagu – iako je tokom osamdesetih ovo pitanje još uvek imalo epistemološki značaj, tokom devedesetih kao značajan razlog je sigurno i nedostatak materijalnih sredstva za empirijski zasnovane studije. Tokom poslednje decenije je nastao svojevrsni obrt, pa je više radova koji su zasnovani na empirijskim podacima. Razlozi mogu biti s jedne strane prevazilaženje krute epistemološke podele na empiriju i teoriju, a sa druge rast značaja empirijskih istraživanja u globalnim naučnim tokovima.

Zaključak

Upadljiv porast ili gubitak interesovanja za pojedine oblasti, odnosno potpun nestanak nekih ili pojava novih oblasti u određenim prelomnim trenucima istorije svedoče o uticaju društvenih promena na sociologiju. Veza sociologije i društvenih promena još je očiglednija ako se posmatraju tematski zaokreti. Veliko interesovanje za probleme rada i radnih organizacija, ili za probleme društvene strukture i posebno pitanja klase i klasnih odnosa u periodu socijalizma ustupilo je mesto temama kao što su nacija, identitet i vrednosti. Ako je analiza oblasti pokazala uticaj društvenih promena na sociologiju, analiza tema je pokazala na koji način se sociologija prilagođavala tim promenama. Osnovni mehanizam prilagođavanja sastojao se u (de)legitimisanju pojedinih tema. Razlike koje su u tom pogledu postojale između Srbije i Hrvatske ogledale su se prvenstveno u trenutku kada su pojedine teme dobijale, odnosno gubile na značaju.

Nasuprot osetljivosti na tekuće promene sociologija se pokazala relativno rezistentna na promene u epohalnim procesima. Veliki društveni procesi kao što su globalizacija i evropske integracije nisu u srpskoj sociološkoj zajednici izazvali veću pažnju. To se međutim, ne bi moglo reći za tranziciju koja je tokom devedesetih bila ključna sociološka tema u Srbiji.

Dramatične promene postsocijalizma su uticale da sociologija u Srbiji pređe put od regionalnog (federativnog) centra, preko dekade izolacije do novog uključivanja u evropski akademski prostor. Aktuelnost i otvorenost tekstova domaćih autora predstavljaju jasne pokazatelje datih promena koje imaju oblik U krive, gde dekada društvene (i akademske) izolacije predstavlja najniži stupanj referiranja na aktuelne i strane izvore. Ovaj period je u mnogo čemu bio period *autoreferisanja* – od tema koje su pretežno “domaće” do autora i istraživanja. Perspektive domaće sociologije se pomaljavu sa intenzivnijim integrisanjem u evropski region. Takođe, s obzirom na zajedničku prošlost kao i jezičke srodnosti očekivana je značajnija razmena unutar regiona bivše SFRJ (takve veze su već uspostavljene između Hrvatske i Slovenije).

Literatura

- Berger P. i Luckmann, T. (1992) Socijalna konstrukcija zbilje – rasprava o sociologiji znanja, Naprijed, Zagreb
- Gouldner, A (1980): Za sociologiju, Globus, Zagreb
- Grupa autora (2002): Srbija krajem milenijuma, ISI, Beograd
- Grupa autora (2008) Rizično društvo, ISI, Beograd
- Lazić, M. (2011) Čekajući kapitalizam, Službeni glasnik, Beograd
- Lazić, M. (pr.) (1994): Razaranje društva, Filip VIšnjić, Beograd

Lazić, M. (pr.) (2000) Račji hod, Filip Višnjić.

Mimica, A. M., Vuletić, V. (1998) Gde se dede treći klasik? Analiza citiranosti Marksovih, Veberovih i Dirkemovih radova u časopisu Sociologija 1959-1996. Sociologija, vol. 40, br. 1, str. 71-94.

Vuletić, V., Stanojević, D., Vukelić, J. (2011) Srpska tranzicija u sociološkom ogledalu, u grupa autora Dometi tranzicije od kapitalizma ka socijalizmu, FES, Beograd

Prilog 1. Popis oblasti i tema

	OBLAST		Tema
1	POLITIKA	1	korupcija
2	EKONOMIJA	2	regionalizam
3	KULTURA	3	NVO
4	PORODICA	4	društveni pokreti
5	MLADI	5	ideologija
6	ROD	6	društveni sukobi
7	METOD	7	država
8	TEORIJA	8	nacija
9	STRUKTURA	9	devijantnost
10	KRIMINALITET I DEVIJANTNOST	10	klasa
11	DEMOGRAFIJA	11	rat
12	NASELJE	12	identitet
13	RELIGIJA	13	pokretljivost
14	SOCIJALNA PSIHOLOGIJA	14	komunikacija
15	OBRAZOVANJE	15	društvene i kulturne manjine
16	SAMOUPRAVLJANJE	16	organizacije (radne)
17	PREISPITIVANJE TEORIJE	17	socijalizam
18	MEDIJI	18	kapitalizam
19	KNJIŽEVNOST	19	pop kultura
20	PRAVO	20	visoka kultura
21	MEDICINA	21	vrednosti
22	NAUKA	22	društvena kriza
23	PSIHOLOGIJA	23	naučni aktivizam
24	EKOLOGIJA	24	društvene nejednakosti
25	GLOBALIZACIJA	25	razvoj (progres)
		26	društvena promena
		27	dokolica
		28	demokratija
		29	modernizacija
		30	privatizacija
		31	politički izbori
		32	izbegla lica
		33	raspad SFRJ